Історія, культура та освіта: християнський вимір:
збірник наукових праць Хмельницького інституту МАУП. –
Хмельницький, 2014. – 232 с.

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ІНСТИТУТ
імені Митрополита Київського і всієї України, Предстоятеля Української
Православної Церкви Блаженнішого Володимира
Приватного акціонерного товариства "Вищий навчальний заклад
"Міжрегіональна Академія управління персоналом"

ХМЕЛЬНИЦЬКА ЄПАРХІЯ
Української Православної Церкви

ІСТОРІЯ, КУЛЬТУРА ТА ОСВІТА: ХРИСТИЯНСЬКИЙ ВИМІР

/до Дня слов'янської писемності і культури/

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 3

Хмельницький
2014

легких можливостей видавництва книг, перед нами не менш гостро, ніж ще 30 років тому стояла проблема нестачі інформації та нехватки духовних книжок, сьогодні стоїть проблема надлишку небезпечної та шкідливої інформації, низькопробної літератури і ми, святкуючи 450-ліття православної книги, повинні докладати зусиль, щоб на полиці храмових книгарень, шкільних та інститутських бібліотек, потрапляли лише найкращі зразки духовної, художньої та професійної літератури, безжально очищуючи з книжкових полиць макулатуру сумнівної якості, яка несе духовну шкоду та псевдонаукову, окультно-містичну та іншу сумнівну інформацію, але це тема вже наступного дослідження…

Список використаних джерел та літератури:

1. Біблія. Книги Ветхого і Нового Завіту. – М., 1988.

2. Макарий Булгаков, митрополит. История Русской Церкви. – М. : Изд. Валаамского монастыря, 1996. – Кн. 4 (ч. 2).

3. Макарий, архим. Начало церковного книгопечатания в Московской Руси // Книга в России. Из истории духовного просвещения. – Спб., 1993.

4. Сапунов Б. В. Книга в России в XVI–XVIII вв. – Л., 1978.

А. В. Атаманюк,
викладач
М. В. Атаманюк,
голова ХОО ВМГО "Студентська республіка"
(м. Хмельницький)

АНАЛІЗ РЕЛІГІЙНОЇ ЛІТЕРАТУРИ XVI-XVII СТ. НА ОСНОВІ ПРАЦЬ ПОДІЛЬСЬКИХ ПОЛЕМІСТІВ СМОТРИЦЬКИХ

Українська церковна література протягом півтисячоліття зазнавала впливу латинського обряду просвітительства. Експансія впливу римських релігійних традицій особливо поширився після Фереро-Флорентійської унії. Східна філософська думка розпочала полеміку зі західною щодо збереження за допомогою просвітителів

Поділля роду Смотрицьких [1; 11].

Візантійське християнство, діставши у спадок понятєво-логічний агностицизм і скептицизм елліністичних філософів, змістило процес пізнання у сферу позасвідомості – "надчуттєвого" і "надрозумового" досвіду. Теологічний антиномізм обмежував розвиток понятєвого мислення, активно сприяючи переорієнтації пізнавальної діяльності у сферу емоційно-естетичного сприйняття. Візантійська гносеологія не виводила істинне знання на рівні формально-логічних конструкцій, а намагалася відчути, "пережити" його через відповідні психічні стани, виводячи пізнання на "екзистенціально-психологічний" ступінь [2].

Книга ректора Острозької академії Герасима Смотрицького "Ключ царства небесного", видана в Острозі 1587 р., стала однією з перших полемічних праць православних авторів, що започаткувала собою тривалу й запеклу словесну боротьбу з католицькими теологами-полемістами проти відступників від православ'я [3]. Приводом для написання твору став вихід у світ праці єзуїтського письменника Бенедикта Гербеста "Виклад віри", де той прославляв історію західної Церкви, поверхово показував божественність духовної влади Папи Римського. Додаткові аргументи для рішучої відповіді католицькому ідеологу надавали й практики насильницького впровадження календарної реформи на той час уже покійного Папи Римського Григорія XIII [5].

У зверненні до народу полеміст змалював картину національно-релігійної боротьби у свою епоху [7]. Твір Смотрицького не завжди дотримується теологічних аргументів, натомість використовує народний гумор з приповідками і прислів'ями, написаний мовою наближеною до народної, тому був зрозумілим широким верствам. Він не приховував власного невдоволення позицією тієї частини української шляхти, яка ополячувалася та окатоличувалася [6]. Водночас Г. Смотрицький кидав докір верхівці православного духовенства, нездатній протистояти натискові католицизму через неосвіченість і гонитву за матеріальними благами [8]. Саме відсутність добре організованої й високоосвіченої духовної верстви зумовила, на думку просвітителя, таку ситуацію в країні, за якої ідейні важелі суспільства опинились у руках єзуїтів: "Що ж робити, коли самі не

дбаєте, простакам дивуватись" [1]. Обурений тим, що Гербест для православних не залишив місця ні в Бога, ні в людей, Г. Смотрицький стверджував, що православна церква лишилася непорочна, чого не можна сказати про деякі періоди історії латинства [2]. Автор стверджує збільшення діяльності латинської пропаганди серед православних, в чім одну з важливих ролей відіграли бабські інтриги та схильність православного жіноцтва на єзуїтські підшепти [3].

Сліди впливу на "Ключ царства небесного" Г. Смотрицького творів Максима Грека, насамперед тих, де розглядається богословське питання про походження "святого духа", не підлягають сумніву [7]. Проте самостійно написаний Г. Смотрицьким оригінальний трактат "Ключ царства небесного" має й інші, спільні з деякими творами Максима Грека, риси соціально-викривального характеру [7]. Виступаючи проти "календаря римського нового", Г. Смотрицький обстоював старий календар, говорячи, насамперед про інтереси "человека бедного, убогого", "который от працы рук своих и в поте лица мусит ясти хлеб свой, и с тоеж працы и поту мусит досыть чинити и даваті пану, что ему роскажут [1]. Звыкл был от предков своих отдавати, што належало богу и што належало пану...", проте тепер, за новим календарем, він не може ні богу догодити, бо пан не визнає "православного свята" і примушує селянина працювати, а коли прийде "панъское свято", "рад бы бедный убозство свое роботою подпомог, боится пана, мусит лишити, а часом за тыми бедами не толко панского нового свята не памятает, але и своего старого забывает, в чом и богу и пану неправ бывает..." [1]. І все ж селянин, залежний від поміщика, "мусит болшого (бога) опустити, а меншему (тобто, пану, якого він боїться) служити...". Просвітитель зазначав, що за допомогою унії православних хочуть привести "не в братство і рівну почесть, але в підданство й послухання", а тому вимагав від оборонців православ'я активних дій [1]. Цей трактат завершується картиною скрутного життя українського народу [1; 8].

Звертаючись до історії, Г. Смотрицький розглядав її не як результат Божого промислу, а як історію діяльності видатних осіб, покликаних працювати над конкретними практичними цілями [11]. Водночас, як представник течії тодішньої реформаційної української думки, він вважав, що здобути земну славу та успіх можна лише тоді,

коли мета діяльності людини буде узгоджуватися з перетвореними у внутрішнє переконання основами християнського морального кодексу, зміцненням православної віри, розвитком вітчизняної культури, захистом свого народу від іноземного поневолення [10]. Герасим Смотрицький підготував шлях Іванові Вишенському та став його передтечею афонського ченця [6].

Пристрасно і патріотично звучать сатирично-викривальні слова Г. Смотрицького, звернені як заклик і застереження до народу: "Повстанте, почуйтеся и поднесете очи душ ваших, а обачте с пильностю як спротивник ваш диявол не спит и не толко, як лев рыкаючи, ищеть кого пожерти, але явне сами в пащеки ему резными способы многие от кръви и повинных ваших впадают... роженые братя и сестры" [1]. "Ключ царства небесного" відіграв визначну роль у розвитку українського полемічно-публіцистичного письменства XVI–XVII ст., який є видатним явищем як перший оригінальний трактат полемічно-публіцистичної прози на Україні [7; 9].

Написані з різного приводу названі вище твори Герасима Смотрицького і Максима Грека, незважаючи на релігійне забарвлення, або, вірніше, релігійно-богословський характер в цілому, мають спільні соціально-викривальні моменти, що йдуть від реального життя, від сучасної кожному авторові дійсності [12]. Максим Грек також говорить про "бідних поселян", "лихвами губительными (монастирського духовенства) беспрестана томящи", осуджуючи "кровей убогих безщадно испивающи" вищої духовної особи [1].

Герасим Смотрицький у поезіях релігійно-містичні роздуми поєднує з ренесансно-гуманістичними ідеями [7]. Оспівуючи в такому дусі сильну, активну, творчу особистість, він підпорядковує її ідеї "спільного блага"; прославляючи освітню і культурну діяльність, пріоритетного значення надає не "зовнішньому знанню" (світським наукам), а "внутрішній", богонатхненній мудрості; розкриваючи внутрішню сутність людини і зосереджуючись на її духовному змісті, усуває зі своєї поезії характерний для ренесансного світогляду пейзаж [4].

Син Смотрицького Мелетій у полемічних творах "Тренос, або плач східної церкви" ("принос") (1610 р.) і "Верифікація прав ... народу руського" (1621 р.). Смотрицький обстоює гідність, права, звичаї, віру

й культуру українського народу [11; 12]. Вважав самопізнання найважливішим чинником духовного вдосконалення людини, він розуміє його і як засіб пробудження її етнічної і релігійної самосвідомості та волі до захисту своїх прав [7; 10]. Шануватель "преславної громади львівської", представник ренесансної хвилі Себастьян Кленович у поемі "Roxolania" (Краків, 1584) наводить розлогий (30 рядків) плач-голосіння як зразок ретельного збереження русами "звичаїв предків" [9].

Діяльність Смотрицьких відіграла велику позитивну роль у розвитку освіти й педагогічної думки [12]. Той факт, що протягом більш як 15 років полеміст Герасим Смотрицький був ректором Острозького колегіуму "Руських Афін", намагався організувати навчально-виховний процес за зразками європейських університетів, а Мелетій брав участь у роботі Острозької друкарні, не полишаючи водночас літературно-полемічної творчості, сприяло розвиткові педагогічної теорії і практики [1; 12].

Список використаних джерел та літератури:

1. Ключ царства небесного и наши христианские духовные власти нерушимый узел // Календарь римский новый. – Острог, 1587.

2. Бычков В. В. Византийская эстетика / В. В. Бычков. – М. : Искусство, 1977. – 200 с.

3. Енциклопедія українознавства : у 10-ти т. / голов. ред. В. Кубійович. – Париж ; Нью-Йорк : Молоде життя, 1954–1989.

4. Смотрицький Г. 100 великих українців. – К. : Вид-во "Арій", 2007. – С. 78-82.

5. Возняк М. Полемічне письменство: [Смотрицький Герасим] / М. Возняк // Возняк М. Історія української літератури : у 2-х кн. – Львів : Світ, 1992. – Кн. 1. – С. 393-399.

6. Українські гуманісти епохи Відродження : [антологія: у 2-х ч.] – К. : Основи, 1995. – Ч. 2. – 432 с.

7. Шевченко В. "Ключ царства небесного" Герасима Смотрицького / В. Шевченко // Людина і світ. – 2004. – № 5. – С. 43-51.

8. Θρηνος to jest Lament jedyney S. powszechney apostolskiey Wschodniey Cerkwie… – Wilno, 1610;

9. Кльонович С. Ф. Роксоланія / Пер. з лат. М. Білика. – К. :

Дніпро, 1987. – 94 с.

10. Листя древнього древа. – Хмельницький, 1996.

11. Θρηνος to iest Lament iedyney S. powszechney apostolskiey Wschodniey Cerkwie... – Wilno, 1610; Apologia. – Львів, 1628; Αντιγραφη (Антиграфи) // Памятники полемической лит-ры, – СПб., 1903.

12. Історія України в особах IX–XVIII ст. – К. : Вид-во "Україна", 1993.

Н. Ю. Балабуст,
аспірант
(м. Кам'янець-Подільський)
Ю. І. Блажевич,
кандидат історичних наук
(м. Хмельницький)

МІСЦЕ І РОЛЬ ПАРАФІЯЛЬНИХ ДУХОВНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ПОДІЛЛЯ У ВИРІШЕННІ КАДРОВОЇ ПОЛІТИКИ ЦАРИЗМУ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ (ДРУГА ПОЛОВИНА XIX – ПОЧАТОК XX СТ.)

У статті досліджено місце і роль церковнопарафіяльних шкіл в справі підготовки педагогічних кадрів у Подільській губернії в кінці XIX – на початку XX ст. на основі документальних і архівних матеріалів, публікацій періодичних видань. Розкрито зміст, суть, поняття цього процесу, надано оцінку мети, завдань, форм і методів навчально-виховної роботи в духовно-навчальних закладах, їх організаційної структури, матеріального забезпечення, учнівського контингенту, викладацького складу тощо.

Ключові слова: церковнопарафіяльні школи, церковно-учительські школи, школи грамоти, духовне відомство, Подільська губернія, підготовка вчителів.

Актуальність проблеми та стан її дослідження. В дореволюційний період Російська православна церква мала багатоступеневу систему духовної освіти. Її складовою частиною були церковні школи, які отримали широке розповсюдження в кінці XIX ст.

ЗМІСТ

ЗВЕРНЕННЯ ВИСОКОПРЕОСВЯЩЕННІШОГО АНТОНІЯ, МИТРОПОЛИТА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО І СТАРОКОСТЯНТИНІВСЬКОГО…….. 3

Білий Л. Г.
ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ПОТЕНЦІЙНЕ ДЖЕРЕЛО ВІДРОДЖЕННЯ ПАТРІОТИЧНОЇ ЗАГАЛЬНОНАРОДНОЇ ІДЕЇ……. 6

Адамський В. Р.
БОГОСЛОВСЬКІ СТУДІЇ В УНІВЕРСИТЕТСЬКИХ ЦЕНТРАХ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ: ДО ҐЕНЕЗИ ПИТАННЯ…… 8

Дацюк О. А.
ДИЯКОН ІВАН ФЕДОРОВ – ЗАСНОВНИК КНИГОДРУКУВАННЯ В УКРАЇНІ…….. 19

Атаманюк А. В., Атаманюк М. В.
АНАЛІЗ РЕЛІГІЙНОЇ ЛІТЕРАТУРИ XVI–XVII СТ. НА ОСНОВІ ПРАЦЬ ПОДІЛЬСЬКИХ ПОЛЕМІСТІВ СМОТРИЦЬКИХ……... 23

Балабуст Н. Ю., Блажевич Ю. І.
МІСЦЕ І РОЛЬ ПАРАФІЯЛЬНИХ ДУХОВНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ПОДІЛЛЯ У ВИРІШЕННІ КАДРОВОЇ ПОЛІТИКИ ЦАРИЗМУ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ (ДРУГА ПОЛОВИНА XIX – ПОЧАТОК XX ст.)……. 28